

A rendszerváltás közelről

A különös, meghökkentő cím nem a bennfentesség árulkodó jele, csupán azt akarja közölni, hogy a szerzőnek volt némi személyes szerepe és felelőssége abban a történelmi fordulatban, amelyről ír. Ezért aztán az események leírásánál, bizonyos összefüggések értelmezésénél – tolakodás nélkül, inkább rákényszerítve – kénytelen a saját dolgairól is szólni. Ehhez kéri az olvasó megértését.

Másfél évtized távolából nagy a csábítás, hogy feltegyem a kérdést: Mi lett volna, ha...? Vallom, hogy a történelemben valóságos alternatívák vannak, és a cselekvő résztvevők azok közül választanak, tudva vagy tudattalanul, akarva vagy akaratlanul. Ezért nem kerülhető meg ez a kérdés. Én sem akarom megkerülni. Gondolataimnak azonban nem ez a vezérfonala. Inkább azt szeretném elmondani, mi történt, és annak mi a következménye. A következmények megmásíthatatlannak, a továbblépés kikerülhetetlen előfeltételei. Ezért lehet tanulságos visszamenni a kezdetekig, az okokig.

Tovább lépés?! Útkeresés?! A rendszerváltás után utat tévesztettünk, zsákutcába kerültünk. Kutatom, kérdezem, mi az oka a mai „zsákutcás” magyar helyzetnek? Mitől támad olyan gondolatunk, hogy itt az ideje „újra gombolni a mellényt”?

Mielőtt bárki azzal gyanúsíthatna, hogy a rendszerváltást tagadók táborát akarom szaporítani, sietve kijelentem: nem állítom, hogy Magyarországon nem volt rendszerváltás, csak azt – s ez nem kevés –, hogy lehetett volna sokkal, de sokkal jobb, a nemzet felemelkedése szempontjából sikeresebb, a népet jobban kielégítő. Kétségtelen, hogy a nemzetközi, világpolitikai események együttes hatására a magyar nemzet visszakapta függetlenségét, a magyar állam a szuverenitását. Ez volt a külső hozadéka a rendszerváltásnak. Ezért már akkor nekünk nem kellett megharcolnunk. De nem feledjük, hogy előttünk megharcoltak azok, akik 1953. június 17-én Kelet-Berlinben, 1956. október 23-án Budapesten, 1968 tavaszán Prágában, 1970 őszén Gdanskban, 1980 nyarán Varsóban tették a dolgukat.

Igaz, hogy 1989 őszéig mi sem lehettünk egészen bizonyosak abban, hogy nem az előbbiekhöz hasonló lesz-e a vége a nálunk elindult átalakulásnak. Volt azért néhány biztató jel, amely azt sejtette, hogy ilyesmi többé nem lehetséges.

Nyilvánvaló stratégiaváltás ment végbe az Egyesült Államokban. A konzisztencia és konvergencia helyébe a konfrontáció lépett. „Csillagháborús terv.” (Elnézést ezekért a szörnyszülött szavakért, de ezekkel jelölték az akkori külpolitika fogalmát.) Említhetném Reagan és Gorbacsov találkoztóját Reykjavíkban (1986), ahol Gorbacsov elismerte a Szovjetunió afganisztáni vereségét, és bejelentette csapatainak kivonását.

Számunkra persze a legbiztatóbban a magyar–szovjet viszonyban bekövetkezett változások voltak. Miben fedezhettük fel ezeket a változásokat? Például: 1988. október 26-án meglátogattam a hegyeshalmi határőr őrsöt, ahová elkísért a határőrség főparancsnoka és a belügyminiszter. Ott egy rögtönzött nemzetközi sajtóértekezleten bejelentettem, most nem részletezhető bevezető szavak kíséretében, hogy Magyarország lebontja a „vasfüggönyt”. A lényeg: Moszkva nem szólt egy szót sem, ehelyett elkezdte megerősíteni a magyar–szovjet határvédelmet, ellenőrzését. Ez volt a jóhír. Magukra zárták az ajtót.

Megemlítem még a biztató jelek között, hogy Gorbacsov 1988 őszén tárgyalásokat kezdeményezett a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok kivonásáról. 1989. április végén a magyar és szovjet kormány megállapodott a szovjet csapatok fokozatos kivonásáról. A magyar kormány határozatára 1989. május 2-án a határőrség műszaki alakulatai megkezdték a magyar–osztrák határon a szögesdrót eltávolítását, a „vasfüggöny” lebontását. Moszkva ezt ugyanúgy szó nélkül tudomásul vette, mint a német menekültek ügyének kezelését.

Az ellenzék és a változások hívei bátorítást kaptak ezekből a jelekből. Némelyek egészen a könnyelműségig felbátorodtak. Elfelejtették a Szovjetunió felügyelete alatt eltöltött negyven év „meglepetéseit”. Figyelmen kívül hagyták, hogy mi történik a Szovjetunió határain belül. Gorbacsov még lövetett az ellenállókra Vilnában. Katonai fenyegetéssel akarta rendbetenni a Kaukázuson túli és a közép-ázsiai ügyeket.

Mi, akik helyzetünkönél fogva (Németh Miklós, Szűrös Mátyás és jómagam) jobban beleláthattunk a moszkvai viszonyokba, azt tapasztaltuk, hogy a szovjet oligarchián belül szakadatlan hatalmi harc folyik. Nem lehetett tudni, hogy egy erős Gorbacsov ül-e Oroszország szilárd trónján, avagy minden oroszok cárja egy ingatag trónon szédeleg a világpolitikában.

Gorbacsov – bennünket is érintő – bizonytalankodásáról én is szerezhettem közvetlen tapasztalatokat. Németh Miklósnak moszkvai találkozásunkon 1989 márciusában azt mondta, hogy 1956 nem ismétlődhet meg. Ennek a fölöttébb homályos mondatnak igyekeztünk pozitív jelentést tulajdonítani. Ebből a megértő, zsbasztó, kellemes lelkiállapotból engem elég hamar kizökentettek. Történt ez Rómában. 1989. március 25-én vatikáni dolgozósobájában fogadott II. János Pál pápa. A pápával való találkozás utáni sajtóértekezleten nagykövetünk egy cédulát tolt elém. Rajta a következő üzenet: A Rómában tartózkodó Jakovlev (Gorbacsov pártbéli első embere) sürgősen szeretne Pozsgay Imre elvtársal négyszemközt találkozni.

A találkozó leírásának itt nincs tere, csak a lényegét írom, ami többet mond mindennél arról, hogy a Szovjetunió első emberének milyen információi, kapcsolatai és elképzelései voltak Magyarországról. Jakovlev, miután átadta Gorbacsov üdvözlését, közölte: főnökének az a kívánsága, hogy mindenben Grósz Károly elvtársat támogassam. Bizonyára voltak értesülései a köztünk dúló ellentétekről, csatákról. Amit erre dühömben válaszoltam, annak is csak a lényegét mondom: Gorbacsovnak tudnia kellene, hogy Grósz és amit ő képvisel, már régen megbu-

kott a magyar nép szemében. – Lám ez a történet is arról szól, hogy a szovjet meglepetések ellen nem voltak garanciák!

El kell még mondanom, hogy a Nyugat sem tudott nagyobb bizonyosságot és biztonságot adni, mint Moszkva. Minden olyan legendával szemben, amely arról szól, hogy itt a rendszerváltás egy előre megírt forgatókönyv szerint zajlott le (főleg, ahogy hiszik, Washington és Moszkva, CIA és KGB együttműködéssel), én azt mondom, hogy a Nyugatnak egészen a máltai találkozóig (1989. november 6.) sejtelve sem volt arról, hogy milyen lesz itt a végkifejlet. Akkori hivatásom, helyzetem, az itthon és a nagyvilágban irántam megnőtt figyelem úgy hozta, hogy a különböző hatalmak, országok minden jelentős vezetőjével, politikai személyiségével, némelyikkel nem is egyszer, találkozhattam, tárgyalhattam. Szinte minden ilyen találkozó egyazon visszatérő tanáccsal fejeződött be: csak nagyon óvatosan, körültekintően cselekedni, figyelve Moszkva minden rezdülésére.

Hát ennyit tudott a Nyugat a Kelet-Európában zajló folyamatokról. Mihelyt azonban 1989 végére ölükbe hullott a győzelem, és szinte egyetlen puskalövés nélkül megnyerték a III. világháborút, saját természetük szerint kezdtek viselkedni.

Alaptermészetüket és ösztöneiket a tőke és a piac irányította. Ezt tudva sem gondoltuk, hogy negyvenesztendei papolás, felszabadító és újjáépítő ígéretek után oly gyorsan magukhoz térnek, és a szolidaritás, együttérzés magasztos eszméjét pillanatok alatt haszonelvi szempontok váltják fel.

A szabadság első perceitől kezdve nem Európát költöztették vissza az 1945 után kirámolt területekre, hanem a piacot. 1990-ben azt reméltük, hogy jóvátételként megadják a Közöspiaci tagságot. De a mi akkori – jogosan remélt – felvételünk akadályozta volna ezt a spontán, haszonelvű, piacszerzési terjeszkedést. Nem is adták meg előbb, mint amikor ennek a folyamatnak az első szakasza lezárult. Előbb az uralmat kellett megszerezni ezek felett a területek felett, aztán az uniós tagsággal a folyamatos ellenőrzést.

Szinte magyar fátumnak tartjuk, hogy nekünk a felszabadulásaink járnak a legnagyobb pusztítással. A török alól felszabadító Szent Koalíció okozta veszteségek Buda visszavételétől – 1686 – a temesvári békéig szinte nagyobbak, mint a százötvenéves török uralom alatt elszenvedett károk. Kortársi élményünk a szovjet „felszabadítás”, és íme most élvezzük a tőke és a szabadpiac jótékony hatásait.

Beszéljünk nyíltan! – Ahhoz, hogy a rontó hatalmak ilyen eredményesek legyenek nálunk, meg kell találni hozzá a honi segítséget. Ez a segítség legtöbbször nem összeesküvő hazaárulóktól érkezik a térfoglalóknak, hanem elsősorban saját tudatlanságunk, gyengeségünk játssza kezükre az ország kulcspozícióit. Mi a győzelmeinket is el tudjuk veszíteni.

A szocialista világrendszer és a Szovjetunió összeomlásának előszele dagasztotta Kelet-Európa – a jaltai övezet – országaiban a belső rendszerváltás vitorláit. Ez a páratlanul kedvező, bár mint mondtam, kockázatokkal is terhelt helyzet, sietségre ösztökélte a rendszerváltókat.

Nem tagadom, hogy Magyarország is kihasználta a nemzetközi környezetben bekövetkezett változások előnyeit. Leváltotta a késői Kádár-korszak puha diktatú-

rájának intézményeit. Megteremtette a szabadságot, a demokráciát s vele az alkotmányos polgári államot.

A rendszerváltó elit népi-nemzeti áramlatai, erősen beléjük sulykolt hátrányaik miatt, tele kisebbrendűségi érzéssel lettek győztes szereplői a rendszerváltásnak.

Elhitték velük, hogy a sürgető feladat miatt le kell mondaniuk olyan időtrábló tervekről, mint az alkotmányozó nemzetgyűlés előkészítése, a nép valódi rendszerváltó szerepének biztosítása. Az a népi értelmiség, amelynek erős baloldali vonzalmi voltak, elhitte, hogy kompromittálja a rendszerváltást, ha fenntartja kapcsolatát az egykori kommunisták rendszerváltó legjobbjaival. Sugallták nekik ezt azok, akik később a kommunista párt legsötétebb figuráival léptek koalícióra.

A liberális aktivisták törekedtek oly szűkre korlátozni a rendszerváltó cselekvés körét, hogy a benne szereplőknek egyetlen lehetőségük maradjon: csakis a neoliberalis követelmények szerint kelljen kitűzni a gazdaságpolitikát, létrehozni a jogállam intézményeit.

Az a menetrend, melyet én javasoltam, megfelelt a szabadság, a demokrácia követelményeinek és a magyar nép érdekeinek. Ami kimaradt a tárgyalásokból, az mind szerepelt az általam megrajzolt tervekben. Pontosan azokról az ügyekről van szó, melyekről a politikai egyeztető tárgyalásokon nem született megállapodás. Nézzük azonban előbb, hogy milyen feltételek között zajlottak a nemzeti kerasztal tárgyalásai.

A rendszerváltás előkészítői, résztvevői tehát szűk keretek között tették a dolgukat. Nem csináltak többet, mint amire erejük volt. Mozgósítható társadalmi erő nem állt mögöttük. Az országban nem volt forradalmi helyzet. Ezek a körülmények is a liberálisok pozícióját erősítették.

Mégis, mi készítette cselekvésre az ellenzéki és reformer köröket? Helyzetismeretük és a sürgető feladat. Furcsa világ volt ez. Az ellenzék és a kritikus pártértelmiségiek tudták vagy sejtették milyen állapotban van az ország, a Szovjetunió, a szocialista rendszer. A nép nem tudta, balhitben élt.

A Kádár-rendszer utolsó válságos szakaszában a hatalmon levők minden eszközt felhasználtak, hogy a társadalom szeme elől eltakarják a valóságot. Semmit nem sajnáltak azért, hogy az emberek ne érezzék, romokban hever az állam. Az eladósodás miatt az államcsőd határán vagyunk, az államháztartás hiánya katasztrófális, a termelés hatékonysága szakadatlanul csökken, a diktatúra intézményei kifulladásra, meggyőződés nélkül gépiesen működnek. A rendszer megállás nélkül teszi az engedményeket azért, hogy elvakítsa az embereket és megbénítsa cselekvőképességüket. Na, és hogy időt nyerjen menteni a bőrért.

Egy radikális rendszerváltásnak nem voltak meg a társadalmi előfeltételei. A változások előkészítőit, szereplőit nem ellenállhatatlan mozgalmak tolták előre, hanem intellektuális készítés, a helyzet felismerésének kihasználása. Ebből a helyzetből teremtettek pozíciót maguknak.

Ezekből a jelenségekből az ellenzék azt a következtetést vonta le, hogy a nép közreműködése nélkül is lebonyolítható a rendszerváltás. Igazságtalanság lenne persze elhallgatni, hogy eleinte megkísérelték kivívni a tömegek együttműködését.

Ehhez kerülőutakat kellett választaniok, hiszen tisztában voltak vele, hogy közvetlen politikai jelszavakkal nem lehet utcára hívni az embereket. Ezért került előtérbe a környezetvédelem: Bős-Nagymaros, a szolidaritás, az erdélyi falurombolás – de ekkor még nincs szó rendszerellenes kihívásokról.

Eközben a rendszer hatalmi szerkezetében megerősödik a reformszárny. A reformerek ugyanúgy tudják, milyen a helyzete a szocialista világrendszernek, mint az ellenzékiek. Jól ismerik a Kádár leváltása utáni hazai viszonyokat. Én magam is levontam a megfelelő következtetéseket. 1988. augusztus 20-án pécsváradi beszédemben már nem alkotmánynapot emlegettem, hanem Szent Istvánt ünnepeltem, és új államiséget követeltem Magyarországnak. Mérföldkövek ehhez a követeléshez vezető utamon: Lakitelek, 1987. szeptember 27.; Kádár menesztése, 1988. május 22. Ilyen előzmények után, a Németh-kormány megalakulásának napján (1988. november 24.) terjesztettem elő az Országgyűlésben a demokráciacsomagtervet. Ebben már nem engedélyekről volt szó, hanem az alkotmányos jogállam és a politikai alapjogok helyreállításáról. Előterjesztésem nyomán mélyreható alkotmánymódosítás következett. Majd sorban törvényt hoztunk olyan alapvető politikai jogokról, mint az egyesülési, gyülekezési és sztrájkjog, a népszavazás intézményesítése.

Újabb mérföldkő a rendszer bomlasztásában 1956 újraértékelése (1989. január 28.). Mégpedig – személyemben – a regnáló hatalom oldaláról. Így volt igazán értelme. A népnek ugyanis megvolt a maga véleménye 1956-ról. Céлом volt megintgatni, megbénítani az MSZMP-t, amely egész hatalmát arra a hazugságra alapozta, miszerint 1956. november 4-én megmentette a néphatalmat és az országot egy pusztító ellenforradalomtól. Tudtam, hogy aki a hatalom köreiből kimondja, 1956-ban Magyarországon nem ellenforradalom, hanem népfelkelés volt, a kommunista párt létalapját semmisíti meg.

Soha nem hallgattam el, hogy személyes okom is volt ennek a lépésnek a megtételéhez. Hiszen én magam is hosszú időn át elfogadtam és hirdettem, tanítottam 1956 hivatalos értelmezését. Azt gondoltam, ahhoz, hogy a nemzet jótevői közé küzdjem fel magam, nem elég, amit eddig tettem. Végérvényesen le kell számolnom korábbi önmagammal. Ez pedig csak akkor lehet hiteles, ha súlyos kockázatot vállalva teszem meg. Láttam azt is, hogy senki sem tolakodik erre a szerepre. Megtettem, amit kellett. Úgy érzem, azóta senkinek nem tartozom magyarázattal életpályámról. Ami tévedés volt benne, arról magam vallottam a legnagyobb nyilvánosság előtt. Az őszintén érdeklődőknek, természetesen szívesen állok továbbra is rendelkezésükre.

Szerettem volna tisztán látni abban is, miként fogadja a Szovjetunió a népfelkelésről szóló értelmezést. Hiszen, aki kimondja, hogy 1956-ban nem ellenforradalom volt, az átminősíti a szovjet beavatkozást is. Ettől kezdve az 1956. november 4-ei bevonulást, a szovjet páncélosok dübörgését, nem lehet másnak tekinteni, mint birtokvédő, véres, birodalmi intervenciónak. Vártuk, figyeltük a moszkvai híreket. Semmi. Ez megnyugtató volt. Reméltük, a Szovjetunió kisebb gondja is nagyobb annál, hogy több mint három évtizeddel korábbi eseményekről mosakodás-

ba kezdjen, vagy netán megtorlások törje a fejét. Ez nagyon fontos információnak bizonyult a rendszerváltás előkészítésében. Szóltam már róla, úgy éreztük, hogy csökkent a külső kockázat. Nagyrészt rajtunk múlik, milyen jövődöt készítünk elő hazánknak. Ma már látjuk, hogy ami rajtunk múltott, abban jóvátehetetlen hibákat követtünk el.

Az előbb említett események hatására az ellenzék szaporázni kezdte lépéseit. Különösen azok után, hogy a bénult MSZMP még a többpártrendszert is hajlandó volt elismerni. Hozzáálltak az Ellenzéki Kerekasztal megszervezéséhez és a tárgyalásos átalakulás előkészítéséhez. Az állampárt megroppanásával csökkent a polgárháborús veszély. Nőtt a bátorság. Mind határozottabbakká váltak a követelések. Én, aki magam is e követelések oldalán álltam, ámulva néztem, hogy az Ellenzéki Kerekasztal népképviselővé lépteti elő magát, majd átveszi az alkotmányozó nemzetgyűlés szerepét is. Végül nem képviseli, hanem helyettesíti a népet. Ennek következményei máig érnek.

Kevesen akarták annyira a rendszerváltást, mint én. És kevesen tudták annyira, mint én, hogy mi lenne a rendszerváltásból, ha a serénykedő, gyors alkalmazkodásra képes „megvilágosult” kommunisták vennék át annak irányítását. Ezért mindvégig az ellenzéki követelések oldalán álltam. Ezt tettem a tárgyalóasztalnál is. Nem gyanakodtam akkor sem – sőt buzgón segédkeztem – amikor az Ellenzéki Kerekasztal azt követelte, hogy az általam patronált demokráciacsomag-tervet azonnal vegyük le a napirendről. Ebbe én beleegyeztem, s ezzel az 1985-ben választott Országgyűlést, az utolsó „rendi gyűlést” átengedtem az ellenzéknek. Ma már kevesen tudják, hogy ez az ellenzék által oly mélyen megvetett intézmény hozta meg a békés rendszerváltáshoz szükséges összes lényeges törvényt, fogadta el a máig hatályos alkotmány módosításokat. Hozta létre a Magyar Köztársaságot.

Ma már azonban sokan tudhatják, hogy az egykori ellenzék azon szereplői, akik a legvadabb antikommunista hadjárattal próbáltak politikai pozíciókat szerezni és ígéretes kapcsolatokat szétrombolni, a rendszerváltás után a legsötétebb múltú kommunisták pályáját egyengették. Úgy tettek, mintha ők lennének az erkölcsi zsinórmérték és az új rendszer igazolóbizottsága. Mindent megtettek, hogy elvakítsák a népet. A buzgó antikommunisták akadályozták meg, hogy fény derüljön a bukott rendszer bűneire. Jobb, ha mindenki bűnösnek érzi magát, hogy szorongva hátráljon ki a közügyekből, a felelősségből, a másokért érzett szolidaritásból.

A négyigenes népszavazás – ez a közjogi abszurdum – mutatta meg igazán, hogy az akkor még nagyon népszerű népi-nemzeti áramlat milyen nagy tájékozódási zavarban van. Őket éppúgy „megvezették”, mint a népet. A demokrácia, az első szabad választás egy csalárdsággal kezdődött. Ettől egyenes út vezetett az MDF–SZDSZ paktumig és tovább a taxisblokádig, majd az 1994-es választásokig.

Az így előidézett ködben, homályban lehetett elhithető, hogy a demokráciának az a seholsincs formája kell nekünk, amely a nép valóságos részvétele nélkül működik. Ebben az átláthatatlan ködben lehetett az államadósság minden terhét áthárítani a társadalomra, és a nép felügyelete alól kivonva lebonyolítani egy rabló privatizációt, előidézni egy szétszakadt és általuk kezelhető társadalmat.

Ők mondják meg – a szólásszabadság nevében –, hogy mit mondhatsz. Ha változtatni akarsz a '89-ben kialakult közjogi viszonyokon, közállapotokon, populistának bélyegeznek. Hiszen ez az intézményrendszer állapította meg, szilárdította meg hatalmukat.

Mára ez az intézményrendszer képtelen a megújulásra. Mai állapotában bénítja az alkotóerőt. Az ország teljesítőképességére, versenyképességére ezek a megcsontosodott intézmények és az azokat működtető politikai elit jelenti a legnagyobb kockázatot. Ezt a helyzetet nevezem én – a kifejezést Bibó szótárából kölcsönözve – zsákutcának.

A zsákutcába azért sétáltunk be, mert 1989-ben nem csináltunk nemzeti leltárt. Valóságos helyzetismeret nélkül vágtunk bele az 1990-es választási kampányba. A helyzetfeltárást a választási ígéretek helyettesítették. Senki sem beszélt arról, kik lesznek az átalakulás vesztesei, és azokat miként támogatják a nyertesek.

Nem volt tárgyalás az államadósságról és annak kezelési módjáról. Elmaradt a nemzeti vagyon, azon belül az állami tulajdon jövőjéről szóló tárgyalás. Senki nem beszélt arról, hogy az állami vagyon eladása több millió ember munkahelyét, társadalmi helyzetét érinti. Érthető, milyen okokból, megakadályozták az állami tulajdon eladása fölötti társadalmi ellenőrzés megszervezését. Az új politikai elit a nemzeti vagyon – óriási veszteségekkel járó – újraelosztásán nevelődött fel. Nagy része abban szerezte mai pozícióját. Ezért rándultak görcsbe, ha a pozíciójukat védő politikai, közjogi intézményrendszer megújítására tesz valaki javaslatot.

A mai magyar politikai kultúra állapotáért, sok millió magyar állampolgár közéleti közönyéért, az érdekérvényesítés és a civil társadalom gyengeségeért, nagy mértékben felelős ez a '89-ben kialakult – nemzeti jellegében erősen lefokozott – intézményrendszer. Ez a rendszer és működtetői egyszisztémásan szorosan összefonódtak.

Csak néhány példa arra, hogy milyen mulasztások terhelik a magyar átalakulást. Nem beszéltem az államról, az elmaradt államháztartási reformról. Miért lehet régóta szükséges reformokat halogatni, elodázní.

Lehet, hogy írásomban csalódnak azok, akik az 1989/90-es rendszerváltás tetteiről, eseményeiről vártak beszámolót. De ilyet lehet olvasni sokat. Nem riportot akartam írni, hanem inkább szólni a mulasztásokról, elszalasztott lehetőségekről. Ebből következhetnek a feladatok. ☒